

РЕЗЮМЕ

Maqolada lingvopragmatik matn tahlili muammosi ko'rib chiqiladi. Bu pragmatik niyatlar muammosini o'rganishga urinish va "diqqatni jalb qilish" (diqqatni jalb qilish) ning aniq pragmatik niyatidir. "Kitobxonlar e'tiborini jalb qilish" pragmatik niyati badiiy asarlarda "avtomatlashtirish" yordamida amalga oshiriladi. Bu vositalar qatoriga ingliz va qoraqalpoq yozuvchilarining adabiy asarlaridan olingan tahlillar asosida o'rganilgan so'zlarning (sodda, hosila va qo'shma so'zlar), stilistik vositalar, frazeologik birliklarning turli maqtoqli o'zgarishlarini kiritish mumkin. Ingliz va qoraqalpoq tillaridagi badiiy matnlardan olingan 200 dan ortiq misollarni tahlil qilib, shunday xulosaga keldikki, o'quvchi e'tiborini jalb qilishning pragmatik niyati badiiy matnda okkazyalizm va stilistik vositalarning yaqinlashuvi yordamida amalga oshiriladi.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается проблема лингвопрагматического анализа текста. Это попытка исследования проблемы прагматических намерений, а точнее прагматического намерения «привлечь внимание» (внимание-принуждение). Прагматическая установка «привлечь внимание читателей» реализуется в художественных произведениях посредством «деавтоматизации». К этим средствам можно отнести различные окказиональные трансформации слов (простые, производные и сложные слова), стилистические приемы, фразеологические единицы, которые изучались на основе анализа литературных произведений английских и каракалпакских писателей. Проанализировав более 200 примеров из художественных текстов на английском и каракалпакском языках, мы пришли к выводу, что прагматическая установка на привлечение внимания читателя реализуется в художественных текстах с помощью окказионализмов и конвергенции стилистических приёмов.

SUMMARY

The article deals with the problem of linguopragmatic text analysis. It is an attempt in investigating the problem of pragmatic intention and to be exact pragmatic intention of "to attract attention" (attention-compelling intention). The pragmatic intention "to attract the readers' attention" is realized in fictional works by the means of "deautomatization". To these means we can refer various occasional transformations of words (simple, derivative and compound words), stylistic devices, phraseological units which were studied on the basis of analysis taken from literary works of English and Karakalpak writers. Having analyzed more than 200 examples from literary texts in English and Karakalpak languages we've come to conclusion that pragmatic intention to attract reader's attention is realized in literary texts with the help of occasionalisms and convergence of stylistic devices.

BERDAQ SHİĞARMALARINDA FRAZELOGIYALIQ SÓZ DIZBEKLERI TIYKARINDA PAYDA BOLĖAN SINONIMLER

P.Kurbanbaeva – student

Berdaq atındağı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti

Tayanch so'zlar: qoraqalpoq tili, sinonim, frazeologik so'z birikmalari, emocionallıq-ekspressivlik mano.

Ключевые слова: каракалпакский язык, синоним, фразеологизмы, значение эмоциональности-выразительности.

Key words: Karakalpak language, synonym, phraseological phrases, meaning of emotionality-expressiveness.

Berdaq shayır dóretpelerinde sinonimlerdiń frazeologiyalıq sóz dizbekleri esabınan payda bolıwı kóbirek kózge túsedi. Bunda tiykarınan jeke sózdiń pütün bir frazeologiyalıq sóz dizbegi menen hám bir frazeologiyalıq sóz dizbeginiń ekinshi bir frazeologiyalıq sóz dizbegi menen sinonimlik sıñarlardı quraw jaǵdayları ushırasadı. Mısalı: talastı degen sóz benen qızıl qanat boldı, aypaw degen sóz benen awzına bek boldı, batır sózi menen er júrek hám t.b. sóz dizbekleriniń mánileri tuwra keledi.

Bayǵa kóp qızlar **talasıp**,

Tiyemiz dep turgay qızım (127).

Bul dúnya qurısın **kóz jetpes** jeriń,

Aytıwǵa til jetip tarqam sheriń (45).

Kóz jetpes-kóz ushında.

Bul mısallarda bir frazeologiyalıq sóz dizbegi ekinshi bir frazeologiyalıq sóz dizbegi menen mánilik jaqtan sáykes bolǵanlıqtan óz-ara sinonim bolıp tur.

Qaraqalpaq tilinde bunday sinonimler kóbinese aralasıp ketedi, yaǵnıy jeke sóz bir neshe frazeologiyalıq sóz dizbekleri menen, bir frazeologiyalıq sóz dizbegi bir neshe jeke sózler menen, sonday-aq, bir neshe jeke sózler, bir neshe frazeologiyalıq sóz dizbekleri menen sinonimlerdi quraydı. Mısalı: *tın'lamaw* sózinin' til almaw, qulaq salmadı, esitpew sıyaqlı frazeologiyalıq sinonimlik sıñarları bar.

Aytısa qaralpaq qılmağı,

Barmań dese **til almadı** (123).

Áwelińde **til almadı**,

Sózine **qulaq salmadı**.

Neǵıp inám etken dedi,

Esitpedi Ernazar bıy.

Qaraqalpaq tilinde sinonimlerde frazeologiyalıq sóz dizbekleri sıyaqlı leksikologiyalıq tolıq izertlenbegen belgili bir tarawı bolıp esaplanadı. Sol ushın da tilimizdegi

sózlerdiń sinonimlik qatnası tek jeke sózlerdiń arasında ǵana boladı dep sheklewge bolmaydı. Oytkeni sinonimlik qatnas frazeologiyalıq sóz dizbekleriniń arasında da boladı.

Frazeologiyalıq sóz dizbekleri arasındaǵı sinonimlik qatnas qaraqalpaq tiliniń faktlerine muwapıq qaray otırıp, eki túrge bólip qaraw múmkin [5].

Frazeologiyalıq sóz dizbekleri menen jeke sózler arasındaǵı sinonimlik qatnas. Mısalı: qulaq túriw-qulaq salıw frazeologiyalıq sóz dizbegine esitiw, tınlaw jeke sózleri sinonim bola aladı.

Jaqsı sózge **qulaǵıń túr**,

Jaman sózden qashqıl balam (29).

Ásbi jallad tilin alp,

Aldaw sózge **qulaq salıp** (130).

Frazeologiyalıq sóz dizbekleri jeke sózlerdiń ekvivalentleri retinde olar menen sinonimles bolıp keledi.

Bári dushpandı óltirdi,

Gellesin kesip keltirdi (112).

Gelle kesip jan almaǵa,

Qay birinńin shamań keldi (113).

Gelle qılıw-gelle kesiw frazeologiyalıq sóz dizbekleri «óltirdi» mánisinde sinonimlik qatardı dúzgen.

Berdaq shıǵarmalarında frazeologiyalıq sóz dizbekleri tiykarında payda bolǵan sinonimlerde jeke sózlerdiń sinonimleri de bir máni ańlatıp kelgen. Bul jaǵday ádebiy tilimizdiń leksikalıq jaqtan ádewir bay ekenligin kórsetedi. Leksikamızdıń quramında bolǵan ózgerisler sinonimlerdiń rawajlanıwına da tikkeley tásirin tiygizip otradı. Berdaq shıǵarmalarındaǵı sinonimlerdi izertlew sinonimlerdiń rawajlanıw zańlılıǵın ańıqlawǵa járdem etedi.

Qaraqalpaq tilindegi sinonimlerdiń jasalıwı jaǵınan kóp ǵana ishki zańlılıqlarına iye. Tilimizdegi sinonimlerdiń ádewir bólegin frazeologiyalıq sóz dizbeklerinen jasalǵan sinonimler quraydı.

Berdaq dóretpelerinde tómendegidey frazeologiyalıq sóz dizbekleri hám jay gápler arasındagı sinonimler kóplep ushırasadı. Mısalı: qast etiw-qastın tigiw-qıynaw-azaplaw-ósh alıw.

Xiywa xan **qast etip** postı jurt qańıp (15).

Qast etkendi astım dargá,

Qara jerdi qazıp dizden (190).

Jáne de «aldı artına qaramaw» frazeologizmine oylanbaw jeke sózi menen sinonimlik qatardı dúzedi.

Aldı artına qaramadı,

Hal awhaldı soramadı (124).

Frazeologiyalıq birlik penen jay sóz arasındagı sinonimler leksika-frazeologiyalıq sinonim dep ataladı [7]. Berdaq dóretpelerinde bunday leksika-frazeologiyalıq sinonimler kóplep ushırasadı: qánaatsızlıq-insapsızlıq sózlerine nápsi ashılıw, nápsi tıylmaw frazeologiyalıq sóz dizbekleri sinonim boladı.

Nápsin uraday **ashqanı,**

Abırayınıń qashqanı (19).

Baba bunsha qattı qashpa,

Sum **nápsiniń awzın ashpa** (116).

Leksika-frazeologiyalıq sinonimlerde dizbek óz máni dárejesine qaray, sonday-aq stillik túrlerine qaray ózine sinonim bolǵan jay sózden anıq ayrılıp turadı.

Bir túrli túsinikti frazeologiyalıq birlik penen bildirip, ádette jay sóz benen bildiriwge qaraǵanda obrazlı, ótkir tásirli bolıp keledi. Mısalı: járdemles, kómekles sózleriniń ornına «qolıńdı ber» frazeologizmin qollanıp obrazlı etip súwretlegen.

Jetim kórseń **qolıńdı ber,**

Aǵa bolsa keynine er.

«Ajeli jetiw» frazeologizminiń bir neshe sinonimlik qatarın Berdaq óz dóretpelerinde júdá orınlı qollanǵan. Mısalı: óliw, sheyit bolıw, dúnyadan qaytıw, gúm bolıw, basına jetiw, taǵdır bolıw, jan táslim etiw, góрге kiriw, kóz jumıw, qaza bolıw, qaza tabıw, aqıretke jónew, aqıretke

ketiw, jan beriw, jan tapsırıw, janı shıǵıw.

Jumılǵansha bul **kózim,**

Jılawıńdı jeteklep

Miynetińdi ko'remen.

Sheyit boldı Ernazar biy (124).

Neshshelerdiń **basına jetti**

Heshbir ádil bolǵan emes

Kindikten qan tamıp tuwǵan jer ushın,

Ólip ketkenińshe xızmet jaqsıraq.

Berdimurat aytar kóre almay jaqtı,

Ólip keter boldı ashılmay baxtı (15).

Janımdı aldı qıran suwıq,

Suwıqtan jarıldı uwıq (16).

Ajel jetip ólsem bul künde ózim.

Astırdı dargá Asandı,

El dep Asan **berdi jandı** (113).

Joqdur ólimge hesh shara,

Sheyit óldi Aydos baba (118).

Toli jurtqa dárkar edi,

Sheyit óldi Ernazar biy (124).

Mine, joqarıdagıday mısallarda kórinip turǵanıday, bir frazeologiyalıq sóz dizbeginiń bir neshe frazeologiyalıq sinonimlik variantları bar bolıp, olar jeke sózler menen de sinonimlik qatardı payda etip, leksikamizdiń bayıwına óziniń úlesin qosqan.

Juwmaqlap aytqanda, frazeologiyalıq sinonimlerde emocionallıq-ekspressivlik, stillik máni oǵada kúshli seziledi. Sonlıqtan, Berdaq shıǵarmalarında olar oǵada kóp qollanılǵan. Bul arqalı kórkem sóz sheberi óz oyın, pikirin bizge tolıq jetkere alıw múmkinshiligine iye bolǵan. Berdaq shıǵarmaları tilinde qollanılǵan sinonimler ishinde frazeologiyalıq sinonimler júdá kóp qollanılǵan. Frazeologizmlerdiń basqa sinonimnen payda bolıwına qaraǵanda ónimli qollanıwı olar óz-ara sinonim bolıw menen birge jeke sózler menen de sinonimlik qatardı dúziw múmkinshiligine iye.

Адебиеттер

1. Бекбергенов А. Қарақалпақ тилиндеги синонимлердің пайда болыў жоллары. Нөкис, 1963.
2. «Бердақ». -Нөкис, 1977.
3. «Бердақ». Таңламалы шығармалары. -Нөкис, 1987.
4. «Бердақ». Сайланды шығармалары. -Нөкис, 1997.
5. Ешбаев Ж. Қарақалпақ тилинің қысқаша фразеологиялық сөзлиги. -Нөкис, 1985.
6. Қалендеров М. Қарақалпақ тилиндеги синонимлер. -Нөкис, 1979.
7. Қалендеров М. Қарақалпақ тилиндеги синонимлердің грамматикалық, структуралық хәм лексика-семантикалық өзгешеликleri. -Нөкис, 1989.
8. Қалендеров М. Қарақалпақ тили синонимлериниң қысқаша сөзлиги. -Нөкис, 1990.

РЕЗЮМЕ

Мақоллада Berdaq shoyir asarlarida frazeologik sinonimlarning emocional-ekspressiv, uslubiy qo'llanilishi haqida aytib o'tilgan. Xususan, Berdaq asarlari tilida sinonimlerden frazeologik sinonimlar eng ko'p foydalanilganligi tahlil qilingan.

РЕЗЮМЕ

В статье говорится об эмоционально-экспрессивном, стилистическом использовании фразеологических синонимов в творчестве поэта Бердака. В частности, было проанализировано, что среди синонимов в языке произведения Бердака больше всего употребляются фразеологические синонимы.

SUMMARY

The article talks about the emotional-expressive, stylistic use of phraseological synonyms in the works of the poet Berdaq. In particular, it was analyzed that phraseological synonyms are used the most among synonyms in the language of Berdaq's works.

БАС КИЙИМ КОНЦЕПТИНИҢ МИЛЛИЙ ДӘСТҮРЛЕРДЕ СӘҰЛЕЛЕНИҢИ

А.Қ.Пирниязова – филология илимлериниң докторы

Қ.Аяпова – магистрант

Әжинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: концепт, бош кийим, урф-одатлар, этнолингвистика, маданият.

Ключевые слова: концепт, головной убор, традиции, этнолингвистика, культура.

Key words: concept, headdress, traditions, ethnolinguistics, culture.

Дүньядағы хәр бир халық өзиниң миллий үрп-әдет, дәстүрлерине ийе. Онда сол халықтың барлық миллий өзгешеликleri көзге тасланады. Халық өзиниң бундай үрп-әдет, дәстүрлерин қадирлеп әўладтан-әўдада жеткерип отырады. Олар көп түрлиги, миллий айрықшалықлары менен ажыралып турады. Дәстүрлер, үрп-әдет

жәмийеттеги хәр қыйлы қатнастар түрлерин, жәмийеттиң мәдений раўажланыўын көрсетиў менен бир қатарда тәрбия талапларының негизин курайды

Елдиң экономикасының, мәдениятының раўажланыўы менен бирге дәстүрлер өзгерип, жаңаланып барады, айырымлары қолланыўдан шығып та қалады.